

18. Yüzyıl Britanya Basınında Erzurum*

Erzurum in the 18th Century Britain Press

Fatih GÜRCAN*

Geliş Tarihi/Received	Kabul Tarihi/Accepted	Yayın Tarihi/Published	Tür/ Type
28.10.2022	06.11.2022	30.12.2022	Araştırma Makalesi
Atıf/Citation: GürCAN, Fatih, "18. Yüzyıl Britanya Basınında Erzurum", <i>Tarih ve Tarihçi</i> , 1 (2), 2022, s. 56-68.			

ÖZET

17. yüzyılda ortaya çıkan modern gazetecilik, bu yüzyılın ikinci yarısında İngiltere’de resmî gazetenin yayımlanması ile yükselişe geçmiştir. 18. yüzyıla gelindiğinde ise Britanya’nın irili ufaklı birçok şehrinde yerel gazeteler yayımlanır hale gelmiştir. Bu gazeteler, dünyanın çeşitli noktalarından gelen çeşitli haberlere içeriklerinde yer vermişlerdi. Bu bağlamda Osmanlı İmparatorluğu dâhilindeki Britanya konsoloslukları ve İstanbul’daki büyükelçilikten gelen haberler doğrultusunda, İngiliz gazeteleri, Osmanlı topraklarındaki gelişmeler konusunda okuyucularını bilgilendirmekteydi.

Osmanlı İmparatorluğu’nun doğusunda önemli bir eyalet merkezi olan Erzurum özellikle, Osmanlı-İran ticaret yolunda çok önemli bir menzil konumundaydı. Bu durum, gerek İran da gerek Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren İngiliz tüccarları için Erzurum’u önemli kılmaktaydı. Erzurum’un aynı zamanda Osmanlıların Doğu’daki en önemli askeri üssü olması, bölgedeki siyasi dengelerin anlaşılması için önemliydi. Nitekim bu dönemdeki Osmanlı- İran Savaşlarında, Erzurum Osmanlı ordusunun bölgedeki ana karargâhı olarak kullanılmıştır. Osmanlı İran Britanya gazeteleri bütün bu nedenlerden ötürü çeşitli vesilelerle Erzurum ile alakalı haberleri kaleme almışlardır. Araştırmamızda bu haberlerin bazı ön plana çıkanlarına dayanarak Britanya perspektifinden 18. Yüzyılda Erzurum’un bir panoraması sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Erzurum, Büyük Britanya, Osmanlı İmparatorluğu, Gazeteler, Tüccarlar.

* Bu makale; Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü işbirliğiyle 29-30 Haziran 2021 tarihinde çevrimiçi düzenlenen Türk Hâkimiyetinde Erzurum ve Çevresi Uluslararası Sempozyumu’na sunulan bildiri tam metnine bazı tashihler ve eklemelerle oluşturulmuştur.

* Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Tarih Bölümü, İstanbul/TÜRKİYE, fatih.gurcan@medeniyet.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0905-6487.

ABSTRACT

Modern journalism, which emerged in the 17th century, began to develop with the publication of the official newspaper in England in the second half of this century. In the 18th century, local newspapers began to be published in many towns and cities across Britain. These newspapers featured many news from various parts of the world. In this context, according to news from the British Consulates in the Ottoman Empire and the Embassy in Istanbul, British newspapers informed their readers of developments in the Ottoman lands.

Erzurum, which was an important provincial center in the east of the Ottoman Empire, was also a very important destination on the Ottoman-Iranian trade route. This situation made Erzurum important to British merchants operating in both Iran and Ottoman lands. The fact that Erzurum was also the most important military base of the Ottomans in the east was also important for the political balances in the region. Furthermore, in the Ottoman-Iranian wars of this period, Erzurum was used as the main head quarters of the Ottoman army in the region. For all these reasons, British newspapers wrote events about Erzurum on various occasions. In this paper, a panorama of Erzurum in the 18th century is presented from the British perspective, based on some prominent news in the aforementioned newspapers

Keywords: Erzurum, Great Britain, Ottoman Empire, Newspapers, Merchants.

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu, Akdeniz Çanağı olarak tabir edilen eski dünya kıtalarının kesiştiği noktada kurulan bir devlettir ve yaşanan tüm sorunlara rağmen, İmparatorluk 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'na dek Balkanlar'daki ve Ortadoğu'daki hâkim güç olma özelliğini korumuştur¹.

Osmanlı İmparatorluğu'nun düşüşe geçtiği bir dönemde, Britanya yükselişe geçmiş olan bir devlettir ve bir tarım ülkesi olan Osmanlı İmparatorluğu'nun aksine, Büyük Britanya devleti ekonomik gücünü ticaretten almaktaydı. Bu bağlamda zamanla Britanya'da burjuva sınıfı güç kazanmış ve merkantilist iktisadi model ülkede güçlenmişti. Bu durum ülke genelinde şehirleşmeyi artırırken, tüccar sınıfının bilgiye erişim hevesini de artırmıştı². İşte bu konjonktür içerisinde, 17. yüzyılın ikinci yarısında Oxford Gazette ismiyle resmî gazete kurulmuş, bir yıl sonra bu resmî gazete London Gazette ismini almıştı. Ancak Britanyalılar resmî gazetenin varlığıyla yetinmemişler ve 18. yüzyılın başından itibaren taşrada birçok gazete yayım hayatına başlamıştı. Britanya'da gazetecilikte bu safhaya geçildiği sırada, Kıta Avrupası'nda, gazetecilik henüz emekleme safhasındaydı. Bu farkın varlığı Britanya'nın yaklaşık 50 yıl kadar gazetecilik konusunda Avrupa'nın geri kalanından önde olmasına imkân tanımıştır.

İngiliz, İskoç ve İrlanda gazetelerinin, en önemli bilgi kaynağı Büyük Britanya'nın yurtdışındaki misyonlarıydı. Büyükelçilerin atamaları doğrudan

¹ Osmanlı İmparatorluğu Avrupa karşısında uzun süre ayakta durmayı başarmıştır. Bk. Halil İnalcık, *Devlet-i 'Aliyye*, V, İstanbul 2019, s. 579-613.

² Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlı- İngiliz İktisadi Münasebetleri*, Ankara 1974, s. 16-33.

hükümetin talebi üzerine kral tarafından onaylanırken, konsolosluklar aslında İngiliz dışişlerinin doğrudan tesis ettikleri diplomatik misyonlar değildi. Bu misyonları, ilgili ülkede yer alan, Britanyalı tüccarlar kendi inisiyatifleriyle, sadece başkentteki büyükelçilerini bilgilendirerek, kurmaktaydılar. Taşradaki konsolosluklardan gelen haberler başkentteki büyükelçilikte toplanır, oradan Londra'ya gönderilir, devletin resmî gazetesi hüviyetine sahip olan London Gazette'de yayınlanırdı. İlgili haber buradan da İngiltere, Galler ve İskoçya'nın yerel gazetelerinde kendine yer bulurdu. Genel haber toplama usulü bu olsa da, alternatif bilgi aktarım şekilleri de vardı. Bunlar arasında en önemlisi İngilizlerin uluslararası ticaret kumpanyalarının mensuplarının, haberi doğrudan kendi yaşadıkları şehre aktarmalarıydı. Bir başka usul de, başka ülkelerin tüccarlar ve diplomatlarının doğrudan İngiltere'deki yerel basına bilgi aktarmalarıydı.

Osmanlı İmparatorluğu özelinde faaliyet gösteren Levant Company tüccarları ve büyük ölçüde bu şirkete bağlı tüccarların kurduğu Halep, İzmir, Lefkoşa gibi konsolosluklardan Britanya'ya haber gelmekteydi³. Bir diğer bilgi kaynağı ise Venedik'ti⁴. 18. yüzyılda, siyasi gücünü yitiren ancak Britanya ile çok sıkı diplomatik ve ticari ilişkilerini devam ettiren Venedikliler ve bazen de diğer İtalyan deniz devletlerinden gelenler, doğrudan doğruya Osmanlı İmparatorluğu'yla ilgili bu gazetelere bilgi akışı sağlamaktaydılar. Zira İtalyan tüccarların, Osmanlı topraklarındaki tarihsel deneyimi diğer tüm Avrupalı milletlerden çok daha köklü ve eskiydi⁵.

İngiliz Gazetelerinde Haber Olan Konular

Osmanlı İmparatorluğu'nun en önemli vilayetlerinden biri olan ve özellikle İran ile olan savaşlarda ana üs konumuna sahip olan Erzurum, Britanyalı tüccarların yoğun olarak gidip geldiği, özellikle İran ve bazen de Rusya'dan gerçekleştirdikleri transit ticarete bir durak olarak kullandıkları önemli bir ticaret merkeziydi. Erzurum Vilayeti ile ilgili ticari operasyonlar, Levant Company'nin karargâhı konumunda ve bir İngiliz konsolosluğunun bulunduğu Halep'e bağlı olarak yapılmaktaydı. Erzurum'dan Halep'e gelen bilgiler, önce İstanbul'daki Britanya Büyükelçiliğine, oradan da Venedik veya Viyana⁶ üzerinden Londra'ya gelmekte ve taşradaki gazetelere haber ulaştırılmaktaydı.

³ Alfred C. Wood, *Levant Kumpanyası Tarihi*, İstanbul 2013, s. 89-115.

⁴ Venedikli birçok aile İstanbul'a ticaret amacıyla sürekli gidip gelmekteydi. Bu uğraş, Venedik Cumhuriyeti yıkılana dek devam etmişti. E. Natalie Rothman, *16. ve 17. yüzyılda İmparatorluk Simsarları Venedik-İstanbul Arasında Mekik Dokuyanlar*, İstanbul 2016, s. 27-37.

⁵ Venediklilerin İstanbul'un fethinden itibaren Osmanlılar ile iktisadi münasebetleri ve ticaret antlaşmaları bulunmaktaydı. İngiltere'nin henüz Osmanlı ile diplomatik ilişki dahi kurmadığı bir dönemde Venedik'in Osmanlı toprakları üzerinde çok gelişmiş bir konsolosluk ağı bulunmaktaydı. Maria Pia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, İstanbul 2012, s. 94-95.

⁶ Osmanlı İmparatorluğu ile alakalı kayıtlar İngiliz Arşivinin (The National Archives) State Papers 97 Kod numaralı katalogda yer almaktadır. Osmanlı İmparatorluğundan yollanan mektuplar Venedik veya Viyana üzerinden kurye ile Londra'ya ulaşılmaktaydı.

Dönemin şartlarında, bazıları birbiriyle benzer hatta birebir aynı ifadeleri içeren haberler olsa da 18. yüzyılın basın ortamında, Britanya gazetelerinde yer alan haberler gerek içerik bakımından, gerekse de farklı basın organlarına haber dağılımı açısından oldukça doyurucu miktardadır. 18. yüzyıl Britanya gazetelerinden, Gloucester Journal, Derby Mercury, The Scots Magazine, Leeds Intelligencer, Northampton Mercury, Caledonian Mercury, Oxford Journal, Manchester Mercury, Newcastle Courant, Northampton Mercury, Sussex Advertiser gibi farklı yayın organları⁷, 18. yüzyılda merkezden uzakta yaşayan Britanyalı okuyuculara bilgi vermişlerdir. Merkantilizmin etkisiyle Büyük Britanya'nın her şehrinde bir tüccar ve burjuvazi sınıfının oluşması, bu gazetelerin verdiği bilgileri önemli kılmıştı. Zira sadece Londra'daki gazeteler vasıtasıyla haber temini, bu tüccar sınıfı için yeterli değildi.

18. yüzyıl Erzurum'undaki gelişmelerin aktarımı dönemin Britanya gazetelerinde birkaç ana konu başlığında toplanabilir. Bunlardan birincisi Osmanlı ile İran arasında 1723'te başlayıp çeşitli fasıllarla yüzyılın ortasına kadar devam eden savaşlardı. Bu savaşlar, gerek İran gerek Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren İngiliz tüccarların günlük hayatını doğrudan etkilediği için Britanya basınında kendine detaylı yer bulmuştur. İkinci husus, Osmanlı ile Gürcüler arasında olan savaşlardır. Özellikle 1762-1798 arasında hüküm süren Gürcü Prensi II. Erekle'nin sınırlardaki hareketleri ve Rusya'nın 1768-1774 arasında gerek Erekle vasıtasıyla gerekse de doğrudan Osmanlı'nın doğu sınırlarına hücum etme ihtimalleri basında kendine yer bulmuştu. Bir diğer önemli husus, 1784'de Erzincan merkezli depremdi. Bu dönemde Erzincan, Erzurum Vilayetine bağlı bir sancak olduğundan, deprem haberi Erzurum mahreçli olarak verilmiş ve depremin Erzurum'a olan etkileri aktarılmıştı. Ayrıca bir Osmanlı Vilayeti olarak Erzurum'daki günlük hayatın işleyişi gazetelerde kendine yer bulmuştu.

İran Meselesi ve Erzurum'a Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nun İran ile doğal sınırı Çaldıran Savaşı'ndan sonra büyük ölçüde belirlenmiştir. Günümüzdeki Türk-İran sınırından çok az farklılık gösteren bu sınırdaki her ne kadar denge sağlandıysa da, taraflardan biri kendini çok kuvvetli hissettiği takdirde, rakibi aleyhine toprak kazanabileceğini düşünmüştür. Osmanlı İmparatorluğu birinci olarak 1578-1590 arasında Özdemiroğlu Osman Paşa'nın başlattığı sefer neticesinde⁸ İran'da büyük kazanımlar elde etmiş ve nihayetinde 1590 Ferhat Paşa Antlaşması ile bu başarı taçlanmıştı. Ancak Osmanlıların kazanımı kısa sürmüş İran kendi iç sorunlarını çözünce 1612'de

⁷ Britanya gazetelerinin büyük çoğunluğu British Library'de muhafaza edilmekte olup bu kataloğa dijital olarak da ulaşmak mümkündür. <https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/> Erişim 15/09/2022.

⁸ Kemal Çiçek, "Osman Paşa, Özdemiroğlu", *DİA*, XXXIII, s. 471-473.

yeniden eski statükoya dönülmüştü⁹. Osmanlıların ayağına İran'ı fethetmek için ikinci şans 1723'te gelmişti. İran'da yaşanan taht kavgaları bir kez daha Osmanlılar için ilerleme olanağı doğurmuştu. Osmanlıların bu ilerleyişi 1723'te İngiliz basınında ilk kez kendine yer bulmuştu. 9 Kasım 1723 tarihli Newcastle Courant'taki haberde Rusya'nın İstanbul elçisi General Czeremetoff'un, sadrazama hediyelerini sunmasından bahsedilmekteydi. Rus elçisi, Gürcülerin ve Kuzey İran'ın kendilerince himayesini talep etmiş ancak onun bu isteği reddedilmişti. Osmanlılar Tebriz üzerine sefer gerçekleştirme kararını, divanda tartışmışlar ve nihayetinde sefer kararı alınmıştı¹⁰. Osmanlılar bu hamle ile bir taşta iki kuş vurmak istemişlerdi. Hem sefere çıkılarak Tebriz, Revan ve Azerbaycan gibi bölgeler Osmanlı hâkimiyetine girecek hem de Rusların bu bölgelere doğru sarkmasına engel olunacaktı. İngiliz gazetesinin burada işaret ettiği ve dikkat çekici kısım ise Osmanlıların harekete geçmesinde Rus elçisinin takındığı talepkâr tavrıdır.

Seferin ilerleyen safhası da Londra Evening Post gazetesinin konuyla alakalı haberini dayanak gösteren Newcastle Courant'ta yer almıştı. Osmanlıların 1723'te başlattıkları bu seferde Hazar Denizi'ne ulaştıkları bildirilmekteydi¹¹. Osmanlıların bu hamlesine karşın, Ruslar İran üzerine yeni birlik kaydırma kararı almışlardı. Ruslar, General M. Gottosky'nin komutasında 12.000 kişilik bir birliği Ukrayna üzerinden, İran cephesine kaydırmışlardı. Bunun yanında Ruslar aynı zamanda Veronitz'de imal edilen bazı topları ve buradaki cephanede yer alan önemli sayıda tüfeği cephe hattına sevk etmişlerdi¹².

Savaşın ilerleyen yıllarında Nadir Şah'ın da etkisiyle İranlılar önce durumu dengelemişler, Osmanlı taarruzunu durdurmuşlar ve karşı taarruzla yeni başarılar elde etmişlerdi. 1726 yılı bu ilerleyişin artık durduğu bir yıldır. Dış gözlemlerle bakılınca Osmanlılar taarruz gücünü kaybederlerken, İranlıların yavaş yavaş durumu toparlamaya başlamışlardı. Nitekim 1725'te Gence'yi fethettikten sonra, Osmanlı ordusunun taarruz gücü sonlanmıştı. Ordunun kendi doğal harekât menziline uzaklaşması, bölgede bulunan Osmanlı Ordusunda sayısal küçülmeye neden olmaktadır. Babialı mahreçli haberler, ilerlemenin devam ettiğini söylese de, Büyükelçi Abraham Stanyan'ın 17 Kasım 1726 tarihli mektubuna istinaden yapılan bir haberde Türk ordusunun büyük boyutta olmadığı 1726 yazı boyunca önemli bir kazanım elde edemediği yönündeydi. Elçilik böyle büyük ve nihai fethin gerçekleşmesi için gerekli olan mühimmat ve hayvan yemi ihtiyacını Osmanlı ordusunun karşılamaktan uzak olduğunu bildirmekteydi¹³. Kuşkusuz burada İngilizlerin büyük ölçüde doğru istihbarat sağlamalarına imkân tanıyan husus başta

8 İran Şahı Abbas Azerbaycan ve Revanı geri almış Osmanlı serdarı Cigala-zade Sinan Paşa'nın karşı taarruzu başarısızlıkla neticelenmişti. Bekir Kütükoğlu, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993, s. 259-269.

¹⁰ 9 Kasım 1723 tarihli *Newcastle Courant* Gazetesi, s. 6.

¹¹ 8 Şubat 1724 (1725) tarihli *Newcastle Courant* Gazetesi, s. 9.

¹² 23 Kasım 1723 tarihli *Newcastle Courant* Gazetesi, s. 2.

¹³ 26 Kasım 1726 tarihli *Newcastle Courant* Gazetesi, s. 2.

Erzurum olmak üzere, Osmanlı'nın doğu sınırlarında faaliyet gösteren Levant Company'nin tüccarlarıydı.

1727'de Osmanlılar ile İranlılar arasında Hemedan Antlaşması'nın yapılması, sadece doğu sınırını değil Osmanlı-Avusturya ilişkilerini de derinden etkilemişti. Avusturyalılar, İran meselesinden ötürü Rusya ile Osmanlılar arasında artan gerilimi düşürmek istemekteydiler. Zira Avusturya bu süreçte müttefiki Rusya'nın Osmanlılarla savaşa girmesini istememekteydi. Britanya'nın ise, Derby Mercury gazetesinin haberine göre asıl kaygısı savaş nedeniyle ticaretlerinin aksamasıydı. Ancak Osmanlılar bu konuda net bir tutum sergilemişler ve Eşref Han'la yaptıkları antlaşmada tüccarların güvenliğini kesin olarak temin edeceklerini taahhüt ettiklerini dile getirmişlerdi¹⁴. 1728'de Ruslar da Gürcülere destek vermiş ve İran serdarı Eşref Han'ın ülkenin kuzey topraklarını koruyacak gücü kalmamıştı¹⁵.

İran'da Nadir Şah'ın, Tahmasb'ı İsfahan'da yeniden tahta çıkarması ve İran ordusunun kazanımları, gerek Osmanlı İmparatorluğu'nun gerekse de Rusya'nın Azerbaycan ve Batı İran'da genişleme umutlarını sonlandırmıştı. Şah'ın emriyle İran elçisi İstanbul'a gelmiş ve 1728'in Haziran ayında İstanbul'a ulaşmıştı. İngiliz elçiliğinin verdiği istihbarata göre hazırlanan haberde, Şah elçisi vasıtasıyla Osmanlılar'dan ele geçirdikleri yerleri geri vermesini istemekteydi. İngiliz gazetesi Newcastle Courant'ın verdiği habere göre Sadrazam Nevşehirli Damat İbrahim Paşa, yeni bir savaşın çıkmasını istemediğinden ötürü İran elçisinin taleplerine tavizkâr bakmaktaydı. İngilizleri en çok ilgilendiren husus bir kez daha ticari kapitülasyonlarda ise statükonun korunmasının teminiydi¹⁶.

Nadir Şah'ın İran'da yönetimi tam anlamıyla ele geçirip, Safevi hanedanını sonlandırarak ve Afşar hanedanını başlatmasıyla beraber, Osmanlı ile İran arasında barış ümidi artmıştı. Osmanlıların, 1735'te sulh müzakeresi yapmak üzere Erzurum Beylerbeyine tam yetki vermeleri, Babıali'nin bu beylerbeyliğe ne ölçüde önem verdiğini gösteren önemli bir işarettir. Zira padişah adına sulh muahedesi yapma yetkisi, sadece sadrazamlara ve vezir payesine sahip bir beylerbeyi tarafından yönetilen Budin ve Bağdat gibi eyaletlerin yöneticilerine verilmekteydi¹⁷. Bu yetkilendirme, 11 Aralık 1735 tarihli Stamford Mercury gazetesinde haber olmuştu. Gazeteye göre, İstanbul tarafından yetkilendirilen Erzurum valisi, Tahmasb Kulu Han ile görüşmeye başlamıştı. Burada ilginç olan Osmanlıların belirli bir miktarda toprak verme yetkisini Erzurum Valisine tanınmasıdır. Hekimoğlu Ali Paşa gibi çok mahir bir sadrazamın azline, Köprülü Abdullah Paşa'nın hayatına mal olan İran sınırı meselesinin bir an önce çözümlenmesi batıda Rusya ve Avusturya ile savaşın

¹⁴ 21 Mart 1727 tarihli *Derby Mercury* Gazetesi. Britanya'da 1751'e kadar Jülyen takvimi kullandığından ve bu takvim 25 Mart'ta Lady Day ile başladığından Ocak, Şubat ayları ve Mart ayının ilk 24 gününün yılı bir sonraki seneye tesadüf eder. Bu bağlamda 21 Mart 1727 tarihi Miladi takvimde 21 Mart 1728'e tekabül etmektedir.

¹⁵ 15 Ekim 1728 tarihli *Caledonian Mercury* Gazetesi., s. 4.

¹⁶ 22 Ağustos 1730 tarihli *Newcastle Courant* Gazetesi, s. 3.

¹⁷ Mustafa Işık, *16. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Budin*, s.103-104, İstanbul 2018.

eşiğine gelen Osmanlılar için artık zaruriydi. Nitekim İngilizler de bu istihbaratı Petersburg'taki elçileri vasıtasıyla öğrenmişlerdi¹⁸.

Erzurum valisinin sulh yapmayı başaramaması, hücum inisiyatifini ele geçiren İranlıların, Osmanlı elindeki topraklara 1736 baharında taarruz etmesi ile sonuçlanmıştı. Tahmasb Kulu Han'ın, Osmanlı'nın daha önceki yıllarda Osmanlıların ele geçirdiği topraklara hâkim olması, İranlıları iyice cesaretlendirmişti. İngilizlere göre Tahmasb Kulu Han, kendisine mukavemet göstermesi muhtemel Tatar birliklerini mağlup ederek Hazar Denizi kıyılarına ulaşacak, İranlılar Dağıstan bölgesine hâkim olduktan sonra, nihai hücum Erzurum üzerine gerçekleşecekti. Caledonian Mercury gazetesine göre İranlılar Erzurum'u ele geçirdiği takdirde Osmanlılar her türlü erzak ve mühimmat desteğinden mahrum duruma düşeceklerdi. Kuşkusuz İranlıların, bu planı sadece söylenti seviyesinde kalmış ve İranlılar Erzurum önlerine gelememişlerdir. Ancak, gazetenin haberi Erzurum'un lojistik gücünü göstermesi ve şehrin İranlılar için adeta bir "Kızıl Elma" olduğunu göstermesi bakımından önemlidir¹⁹.

Osmanlıların İranlılar ile 1736'da İstanbul Antlaşmasını yaptıktan sonra da bölgede huzur tam olarak temin edilememişti. Nadir Şah'ın İran'ı şahsında birleştirmesi ve bugünkü Irak'a hâkim olma istekleri, Osmanlılar ile İranlıların bir kez daha çatışmalarına neden olmuştu. Genel sınırlar aynı kalsa da 1740-1746 arasındaki dönemde özellikle Erzurum ve çevresinde şiddetli çarpışmalar ve muharebeler gerçekleşmişti. Bu mücadelelerin bir kısmı Britanya basınında kendine yer bulmuştu. Mesela 1742 yılı Haziran ayında Erzurum yakınlarında (Erzurum Eyaleti yakınlarında) Osmanlılar ile İranlılar arasında kanlı bir çarpışma olduğu ancak Osmanlıların geri çekilmek zorunda kaldığı İstanbul elçiliği vasıtasıyla İngiltere'ye iletilmişti²⁰.

Sadrazam Seyyid Hasan Paşa'ya bağlı birlikler 1743 sonbaharında Nadir Şah'a mağlup olmuşlar, İranlılar Kerkük'ü aldıktan sonra Musul üzerine yürümüşlerdi. İranlıların Musul'u aldıktan sonra 200.000 kişilik dev bir ordu ile Erzurum üzerine yürümelerinin muhtemel olduğu bir haberde dile getirilmekteydi²¹. Osmanlı ordularının uğradığı bu mağlubiyetler, halkın moralini bozmamak ve şevkini kırmamak amacıyla başkentte sansürlenmekteydi. İstanbul'da bulunan Britanya elçisi, Tahmasb Kulu Han'ın Erzurum ve Kars'ı ele geçirme riski olduğunu belirtmekte, böyle bir ihtimalin gerçekleşmesi halinde ise isyan çıkma ihtimalinin yüksek olduğunu da dile getirmekteydi²². Britanya elçisinin bu tahminine rağmen, Osmanlılar bu iki şehri savaşın sonuna kadar korumaya muvaffak olmuşlar ve İstanbul'da büyük boyutlu bir isyan hareketi gerçekleşmemişti. Nihayetinde,

¹⁸ 11 Aralık 1735 tarihli *Stamford Mercury* Gazetesi, s. 1.

¹⁹ 5 Nisan 1736 tarihli *Caledonian Mercury* Gazetesi, s. 17098.

²⁰ 12 Ağustos 1742 tarihli *Caledonian Mercury* Gazetesi, s. 2.

²¹ 19 Kasım 1743 tarihli *Ipswich Journal* Gazetesi, s. 2.

²² 1 Kasım 1744 tarihli *Newcastle Courant* Gazetesi, s. 1.

Osmanlılar İranlılarla 1746'da Kerden Antlaşmasını yaparak; 1639'da Kasr-ı Şirin Antlaşması'nın koyduğu sınırları esas alan uzun bir sulh dönemine geçiş yapmışlardır.

Osmanlı- Gürcistan Meselesi

18. yüzyılda Erzurum, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir serhat şehri değildi. Ancak, bu şehir Üsküdar'da başlayıp, Eskişehir-Ankara-Kırşehir-Sivas-Erzincan sefer güzergâhının son noktasıydı ve ordunun yığınak merkezidi²³. Doğu seferine çıkan serdarların son ikmal noktası olan Erzurum, sefer sırasında üstlendiği lojistik rol bakımından Osmanlıların, Balkanlardaki Orta Kolu'nda yer alan Belgrad'ı andırmaktaydı. Ordu Erzurum'dan sonra savaş konumuna uygun yürümek zorundaydı. İran sınırının daha sakin olduğu dönemlerde, Osmanlıları en çok uğraştıran grup ise Gürcülerdi. Özellikle 18. yüzyılın ortalarında Osmanlı-Gürcü münasebetleri İngiliz gazetelerinde kendine geniş yer bulmuştu. İngilizlerin bu haberlere ilgili göstermesinde, İmparatorluğun yol güvenliğinin temini ile alakalı duydukları endişe de büyük rol oynamaktadır.

Gürcü Prensiği bir tampon devlet olarak 18. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu- Rus Çarlığı-İran arasında varlığını sürdürmeye çalışmıştır. Bu durum Gürcülerin mevcut siyasi konjonktürün şekline göre bu üç ülkeden birine yakınlaşmasına sebep olmuştu. Bu bağlamda Gürcüler farklı zamanlarda, kendilerine Britanya basınında yer bulmuşlardır. Bu olaylar aktarılırken bölgenin en önemli siyasi merkezi olarak Erzurum'a da sıkça atıf yapılmıştır.

1747'de Nadir Şah'ın İran'ın egemenlik alanını Kuzey Kafkasya'ya yaymak istemesi, Gürcistan'ı zor durumda bırakmıştı. Nadir Şah bir koldan Erzurum'a doğru yürürken öbür yandan, Revan ve Akelzik'e hâkim olmaya çalışıyordu²⁴. Dolayısıyla Osmanlı Ordusu, İranlılarla çarpışırken, Gürcüler de tam bir teyakkuz halindeydiler.

İran'ın kendi iç kavgaları Osmanlı'yı etkilediği gibi Gürcüleri de etkilemekteydi. Derby Mercury gazetesine göre 1750'de Gürcülerin ünlü hükümdarı ve II. Teimuraz oğlu II. Erekle, 80.000 kişilik bir ordu ve Şahruh'un yardımıyla, İran prensi Şah Süleyman'ı mağlup etmişti. Erekle böylece kendi krallığının varlığını garanti altına almıştı. Gürcüler padişahın vassalı olduğu için Erekle, galibiyet haberini ve İran sınırının güven altında olduğunu Sultan I. Mahmud'a iletmek üzere Erzurum'a göndermişti²⁵.

İran ile olan savaşta büyük ölçüde Osmanlılarla beraber hareket eden Gürcüler, 1768-1774'teki Osmanlı-Rus Savaşında, bu kez Rusların yanında yer almışlardır. Ruslar, Balkanlar'da Bender'i ele geçirdikten sonra Osmanlılara karşı bir de Kafkasya Cephesi'ni açmışlardır. Bu cephedeki Rus birliklerinin komutasını

²³ Cevdet Küçük, "Erzurum" *DİA*, XI, s. 323-326.

²⁴ 3 Ocak 1746 (7) tarihli *Scots Magazine* Dergisi, s. 1.

²⁵ 12 Ekim 1750 tarihli *Derby Mercury* Gazetesi, s. 1.

General Tottleben üstlenmişti. Gürcüler 1769 itibariyle Ruslara destek vermeye başlamışlardı²⁶. Newcastle Courant'ın ilgili haberine göre Tottleben'in nihai amacı Erzurum'u kuşatmaktı.

1770'de ise Tottleben'in amacı biraz değişmişti, bu kez beraberindeki topçu birliklerinden de faydalanarak Trabzon'a yürümek istiyordu. Ruslar bu amaçla yaklaşık 2.000 askerle önce Gürcistan topraklarına girmişlerdi. Prens II. Erekli'nin komutasında bulunan 1.500 askerde bu birliği dâhil olmuştu. Ancak bir başka Gürcü Prens II. Solomon, Rus Ordusuna iltihak etmeyi reddetmişti. Solomon, kendi çıkarına uygun gördüğü için Revan'a doğru yürümeyi tercih etmişti. Bu durum Ruslar'ın istedikleri kadar askerle, Trabzon'a doğru ilerlemesine engel olmuştu²⁷.

Osmanlı-Rus Savaşı 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması ile bittikten sonra da, Osmanlı Gürcü mücadelesi devam etmişti. Osmanlı'nın antlaşma sonrası zayıflamasını fırsat bilen Gürcüler bu kez İranlılarla işbirliği yapmışlardı. Gürcü asiler, Kars ve Erzurum'a saldırmış, bu şehirleri ateşe vererek kaçmışlardı²⁸. 1777'de ise bölgeye serdar olarak gönderilen Ali Paşa, 40.000 kişilik bir birlikle Gürcistan üzerine yürüse de, Prens Erekle tarafından mağlup edilerek geri çekilmişti²⁹. Caledonian Mercury'nin verdiği asker sayısı mübalağalı olsa da, bu seferde İran destekli Gürcüler karşısında Osmanlıların istediği sonucu alamadıkları açıktır. Gürcü Prens Erekle, 1785'te ise Osmanlı'ya karşı bu kez Ruslarla işbirliği yapmıştı³⁰. Bu sefer sırasında Erzurum Vilayetine bağlı iki köy kuşatma altına alınmıştı.

1784 Depremi

18. yüzyıl Britanya gazeteleri sadece siyasi meselelerle ilgilenmemişler aynı zamanda Erzurum ve çevresi ile alakalı sosyal hususlarını ve tabiat olaylarını da kaleme almışlardı. Mesela 1748'de İran Şahı'nın Erzurumlu tüccarları ülkesine davet etmesi ve bu haberin yayımlanması, savaş sonrası Osmanlı-İran ilişkilerinin gelişim hızını göstermesi bakımından ilginç bir örnektir. Şah tüccarların ülkesine gelmesi halinde güvenliklerini sağlamayı ve onlara teşvik edici adımlar atmayı taahhüt etmekteydi³¹.

Yine de bütün bu gelişmeler içerisinde Britanya basınında en ilgi çekeni 1784'te Erzincan'da gerçekleşen ve Erzurum'u da etkileyen şiddetli depremdi. Aynı ana haber kaynağından beslendikleri için, haberi nerdeyse birebir aynı kelimelerle aktaran Britanya basınında, depremin ana üssünün Erzincan olduğu dile getirilmekteydi. Depremin merkez üssünün Erzurum'a yaklaşık 50 mil uzaklıkta

²⁶ 9 Aralık 1769 tarihli *Newcastle Courant* Gazetesi, s. 2.

²⁷ 9 Mart 1770 tarihli *Derby Mercury* Gazetesi, s. 1.

²⁸ 5 Aralık 1776 tarihli *Derby Mercury* Gazetesi, s. 2.

²⁹ 3 Eylül 1777 tarihli *Caledonian Mercury* Gazetesi, s. 1.

³⁰ 22 Ekim 1785 tarihli *Oxford Journal* Gazetesi, s. 2.

³¹ 24 Temmuz 1748 tarihli *Derby Mercury* Gazetesi, s. 4.

olduğu belirtilen haberlerde, depremden etkilenen isimler arasında eskiden Çavuşbaşılık görevini de üstlenmiş bulunan Erzurum Valisi Süleyman Paşa'nın bulunduğu yer almaktaydı. Nitekim Erzincan'da bulunan Süleyman Paşa'ya bağlı 500 neferden sadece 12'sinin kurtulduğu tüm basında dile getirilmişti. İngiliz gazetelerine göre 25 Temmuz 1784'te gerçekleşen felaket nedeniyle toplamda 6.000 kişi vefat etmişti³². Haberin bu kadar farklı kaynaktan aynı anda yayımlanması felaketin büyüklüğünü ve Britanyalıların olaya gösterdiği ilgiyi yansıtmaması bakımından büyük önem taşımaktadır.

Sonuç

Osmanlı İmparatorluğu, eski ihtişamından uzak olsa da 18. yüzyılda hâlâ dünya üzerindeki süper güçlerden biriydi ve imparatorluğun aldığı siyasi ve ekonomik kararlar sadece kendisini değil, doğrudan veya dolaylı şekilde tüm ülkeleri etkilemekteydi. Erzurum ise bu büyük imparatorluğun en önemli eyalet merkezlerinden biriydi ve imparatorluk özellikle doğu ve kuzey komşuları ile olan ilişkilerinde Erzurum'u hem diplomatik hem de lojistik bakımından önemli bir merkez konumundaydı.

18. yüzyılın yükselen gücü olan Britanya, siyasî yükselişini büyük ölçüde iktisadî gelişimine borçluydu. Dünyanın her yerinde tesis edilen ticaret kumpanyaları aynı zamanda birer siyasal komiserlik ve istihbarat birimi olarak da çalışmaktaydılar. Bu durum Osmanlı İmparatorluğu ve Erzurum için de geçerliydi. Buradaki ticaret üslerinin ve faaliyet gösteren tüccarların, dünyanın geri kalanında bulunan İngiliz şirket ve üslerinden en büyük farkı, Osmanlı'daki birimlerin birer kolonizasyon merkezi olarak değil sadece birer konsolosluk gibi görev yapmalarıydı. Zira Osmanlı İmparatorluğu kendi toprakları üzerinde böyle siyasal yapılanmaya izin vermeyecek kadar köklü ve güçlü bir imparatorluktu. Buralardan gelen istihbarat bilgileri İngiliz gazetelerinde yayımlanıyor ve Britanya'nın politikası bu esaslara göre belirleniyordu.

Çok yönlü ve sofistike mekanizmalara sahip Osmanlı tarihini anlamak ve bu imparatorluğun önemli bir merkezi olan Erzurum'un 18. yüzyıldaki tarihini irdelemek için çok farklı kaynaklardan yararlanmak zaruridir. İran'daki sınır meselesi ve Gürcülerin askeri kazanımları gibi bazı konularda sübjektif bakış açısını ve yanlış bilgileri içerseler de dönemin Britanya gazetelerinin, Osmanlı tarihinin daha iyi anlaşılması için önemli bir kaynak oldukları aşikârdır. Britanyalı gazeteciler, büyük ölçüde objektif bir dille Erzurum ve çevresindeki durumu okuyucularına aktarmışlardır. Bu bağlamda gelecekte yapılacak araştırmalarda da Britanya gazeteleri önemli bir kaynak olarak incelenmeyi beklemektedir.

³² Haber İngiltere elçiliğinin 9 Ağustos 1784 tarihli mektubuna istinaden 4 Eylül 1784 tarihinde London Gazette'de yayımlanmıştı. Bu haberi müteakiben 7 Eylül 1784 tarihli Saunders's News-Letter, 9 Eylül 1784'te Derby Mercury, 13 Eylül 1784 tarihli Northampton Mercury, 14 Eylül 1784'te Leeds Intelligencer gazetelerinde ilgili haber yayımlanmıştı.

Kaynakça

- 9 Kasım 1723 tarihli *Newcastle Courant*.
- 8 Şubat 1724 (1725) tarihli *Newcastle Courant*.
- 23 Kasım 1723 tarihli *Newcastle Courant*.
- 26 Kasım 1726 tarihli *Newcastle Courant*.
- 21 Mart 1727 tarihli *Derby Mercury*.
- 15 Ekim 1728 tarihli *Caledonian Mercury*.
- 22 Ağustos 1730 tarihli *Newcastle Courant*.
- 11 Aralık 1735 tarihli *Stamford Mercury*.
- 5 Nisan 1736 tarihli *Caledonian Mercury*.
- 3 Ocak 1746(7) tarihli *Scots Magazine*.
- 24 Temmuz 1748 tarihli *Derby Mercury*.
- 12 Ekim 1750 tarihli *Derby Mercury*.
- 9 Aralık 1769 tarihli *Newcastle Courant*.
- 9 Mart 1770 tarihli *Derby Mercury*.
- 5 Aralık 1776 tarihli *Derby Mercury*.
- 3 Eylül 1777 tarihli *Caledonian Mercury*.
- 4 Eylül 1784 tarihli *London Gazette*.
- 7 Eylül 1784 tarihli *Saunders's News-Letter*.
- 9 Eylül 1784 tarihli *Derby Mercury*.
- 13 Eylül 1784 tarihli *Northampton Mercury*.
- 14 Eylül 1784 tarihli *Leeds Intelligencer*.
- 22 Ekim 1785 tarihli *Oxford Journal*.
- Çiçek, Kemal, "Osman Paşa, Özdemiroğlu", *DİA*, XXXIII, s. 471-473. Işık, Mustafa, *16. Yüzyılda Osmanlı Hâkimiyetinde Budin*, s.103-104, İstanbul 2018. İnalçık, Halil, *Devlet-i 'Aliyye*, V, İstanbul 2019.
- Küçük, Cevdet, "Erzurum" *DİA*, XI, s. 323-326.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı- İngiliz İktisâdî Münasebetleri*, Ankara 1974.
- Kütükoğlu, Bekir, *Osmanlı-İran Siyasi Münasebetleri (1578-1612)*, İstanbul 1993.
- Pedani, Mia Pedani, *Doğu'nun Kapısı Venedik*, İstanbul 2012.
- Rothman, E. Natalie, *16. ve 17. Yüzyılda İmparatorluk Simsarları Venedik-İstanbul Arasında Mekik Dokuyanlar*, İstanbul 2016.
- Wood, Alfred. C., *Levant Kumpanyası Tarihi*, İstanbul 2013.

<https://www.britishnewspaperarchive.co.uk/> Erişim 15/09/2022.

EKLER

EK-1

Erzurum Beylerbeyi'ne Sulh İçin Murahhas Olma Yetkisinin Verilmesine Dair Stamford Mercury Gazetesindeki 11 Aralık 1735 Tarihli Haber.

EK-2

24 Temmuz 1748 Tarihli Derby Mercury Gazetesinde İran Şahı'nın Erzurum'daki Tüccarları Ülkesine Daveti İle Alakalı Bir Kupür.

From the LONDON GAZETTE.
Constantinople, (the chief City in Turkey) May 25.
THERE are fresh Letters arrived from Erzerum to the Merchants of the Country, which say, that the new Shah of Persia maintains his Government with the general Approbation of the People; that the several Pretenders are reduced or dispersed; and that he has invited the Merchants of Erzerum to come and traffick in his Kingdom as before, promising them the utmost Security and Encouragement; and they are preparing to set out.

EK-3

9 Mart 1770 Tarihli Derby Mercury Gazetesinde Rus ve Gürcü İlerleyişi Üzerine Türkmen bölgesindeki Tüm Askerlerin Erzurum, Trabzon, Erivan ve Kars'ta Toplanmasına Dair Bir Kupür.

Monday's Post.
This Day arrived the Mails from Holland, and France.
Erzerum, in Asiatic Turkey, Nov. 19.
URCOMANIA is delivered from the Alarms which the Appearance of the foreign Army had occasioned. The Russian General Tottleben having entered Georgia about four Months ago with 2000 Foot, and about as many Horse, was joined by Prince Heraclius at the Head of 1500 Georgians: That General would undoubtedly have given a terrible Blow to the Porte if he could have marched to Trebizonde, but Prince Salomon refusing to join him, he was no longer able to succeed on that Side, but went to besiege Erivan. This Attempt did not meet with Success. The Want of Artillery Discipline, and good Will on the Side of the Georgians, and especially the vigorous Resistance of the Besieged, gave the Pacha of that Province Time to get together a small Army, with which he repulsed General Tottleben as far as the interior Mountains of Georgia, and ravaged all the Countries that had furnished Troops to the Russians. The Pacha is lately returned from thence with a considerable Booty. All the Pioneers in Turcomania are employed in fortifying Erzerum, Erivan, Kars, and Trebizonde; they can besides set on Foot 20,000 Men in that Province, and it is thought these Forces will be more than sufficient to defeat any further Attempts of the Russian General, in Case the Georgians are disposed to favour him. As to Prince Salomon he has assured the Porte, that he will continue faithful to the Engagements he has entered into.